

ГАСТРОЛІ ГУЦУЛЬСЬКОГО ТЕАТРУ ГНАТА ХОТКЕВИЧА ДО РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Ольга Шлемко

УДК 792.051

У статті проаналізовано підготовку Гуцульського театру Гната Хоткевича до гастрольної подорожі по Російській імперії, а також виступи в 1914 році концертної групи цього колективу в Харкові, Москві та Одесі.

Ключові слова: Гуцульський театр, гуцульська майстерня, концертна група, артисти, гастролі, Москва, Харків, Одеса, фольклор, музика, пісні, танці, казка, колядка, світова війна.

The article analyses the preparation of Hnat Khotkevych's Hutsul Theatre to its concert tour of the Russian Empire and the performances of the present theatre's concert group to Kharkiv, Moscow and Odessa in 1914.

Keywords: Hutsul Theatre, Hutsul workshop, concert group, artists, tour, Moscow, Kharkiv, Odessa, folklore, music, songs, dances, fairy tale, Christmas carol, World War.

*З нагоди 100-літнього ювілею
Гуцульського театру Гната Хоткевича
присвячується світлій пам'яті
всіх його учасників*

У 2010 році виповнюється 100 років із часу утворення видатним письменником і громадсько-культурним діячем Гнатом Хоткевичем Гуцульського театру, що став мистецьким та етносоціокультурним феноменом, безприкладним явищем в історії не лише українського, але й загалом європейського театру. Проте міф про Гуцульський театр, створений багатьма дослідниками, призвів до примітивізації цього самобутнього мистецького явища, до введення його у вузькі регіональні рамки.

Актуальність дослідження проблеми підготовки гастрольної подорожі Гуцульського театру до Російської імперії та виступів концертної групи цього театру в Харкові, Москві, Одесі пов'язана з необхідністю заповнення «білих плям» в історії українського театру, розв'язання проблеми національної ідентичності та соборності українського народу, збереження архаїчних народних традицій, виявлення феномену Гуцульського театру, продовження діалогу слов'янських культур.

Гуцульський театр цікавив дослідників у період своєї діяльності ще на початку ХХ ст., але особливо зріс до нього інтерес у другій половині ХХ ст. Проте наявні дослідження Гуцульського театру, здійснені переважно істориками, краєзнавцями, філологами без залучення театрознавчого інструментарію, позбавлені світового

контексту, відзначаються здебільшого науково-популярним характером, фрагментарністю, перекопанням та недостовірним викладом окремих фактів. Не є винятком і висвітлення підготовки Гуцульського театру до гастрольної подорожі до Російської імперії та виступів там його концертної групи. Започатковано вивчення цього питання в публікаціях П. Хоткевич, Ф. Погребенника, Р. Кирчіва, В. Полека, В. Стеф'юка, П. Арсенича, А. Мельничук, Н. Супрун. Авторка запропонованої статті також студіювала згадану проблему¹. Цінним джерельним матеріалом дослідження стала епістолярна спадщина та спогади безпосередніх учасників цих подій Г. Хоткевича, Леся Курбаса, О. Ремеза, Й. та Г. Гулейчуків, Д. Минайлюка, І. Ілійчука, Л. Сулержицького, М. Попелло-Давидова, рецензії Х. Алчевської, М. Сумцова, Б. Підгорецького.

Основним завданням цієї розвідки є реконструкція подій, пов'язаних з підготовкою гастрольної подорожі Гуцульського театру до Російської імперії, створенням у Харкові гуцульської майстерні як одного з «джерел виживання» гуцульських артистів та фінансування гастролей, виступами концертної групи в Харкові, Москві, Одесі, виявленням мистецького та етносоціокультурного феномену цього театру.

Очевидно, що твердження актора Гуцульського театру Д. Минайлюка «Побували ми скрізь по приїзді до Росії. На все життя згадка лишилась про перебування в Москві, Києві, Харкові, Одесі, Миколаєві, Херсоні»² не критично сприйнято багатьма дослідниками

(П. Арсенич, О. Степанюк, А. Мельничук, В. Стеф'юк) і продубльовано в їхніх статтях як доконаний факт гастролей концертної групи Гуцульського театру в усіх згаданих містах. Однак досі не вдалося виявити фактів виступів згаданої концертної групи в Києві, Миколаєві та Херсоні, де гуцульські артисти, найімовірніше, побували лише проїздом.

Краєзнавець з Івано-Франківська П. Арсенич спілкувався з акторами Гуцульського театру Г. Хоткевича і, починаючи з 1966 року, опублікував про цей театр низку статей. Проте він безпідставно стверджує, що «з Харкова відправився Г. Хоткевич з концертною групою на гастролі до Одеси, Миколаєва, Херсона, Києва», а після цього «поїхав з трупкою до Москви»³. Насправді ж після виступів у Харкові Г. Хоткевич лише з кількома гуцулами, а не з трупкою, вирушив спочатку в гастрольну подорож до Москви, а вже згодом, після недовгої перерви, — до Одеси. П. Арсенич також помилково вказує дату невдалої спроби виїзду до Харкова групи гуцулів на чолі з Й. Гулейчуком 28 квітня 1914 року⁴, хоча насправді відбулося це 28 червня 1914 року.

Підготовка гастрольної поїздки Гуцульського театру до Російської імперії

Навесні 1910 року молодь гуцульського села Краснолілля (нині с. Краснолілля Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.) запросила поставити виставу в щойно створеному ними при місцевому осередку Товариства «Січ» драматичному гуртку політичного емігранта з Наддніпрянської України письменника Гната Хоткевича, який перебував у Галичині з 1906 року. Як добрий знавець театрального мистецтва він одразу помітив у гуцулів природжені акторські дані, а тому радо відгукнувся на їхнє прохання. Отже, гуцульський театр виник у результаті унікального поєднання прагнень талановитої гуцульської молоді, їхнього досвіду, набутого завдяки участі в народно-драматичних дійствах, та професійного досвіду всебічно обдарованого митця Г. Хоткевича, який зумів синтезувати кращі традиції наддніпрянського українського театру і фольклорного театру Гуцульщини, створивши в такий спосіб яскравий колектив з неповторним стилем.

Самобутність Гуцульського театру пов'язана з автентичністю таких чинників: гуцульських артистів як «станового хребта театру»; звичаїв, ритуалів, ігор, музики, пісень, танців як драматургічної основи вистав; гуцульської говірки як важливого комунікативного засобу; сценічних костюмів, реквізиту як знакових систем, що творили відповідне середовище.

Гуцульський театр за короткий час свого творчого життя зумів пройти шлях від звичайного аматорського гуртка до напівпрофесійного мандрівного театру, який за інтенсивністю гастрольної діяльності посідав друге місце в краї після професійного театру товариства «Руська бесіда».

Репертуар Гуцульського театру складали: п'єса польського письменника Ю. Коженевського «Верховинці» («*Karpassu górale*») у переробці Г. Хоткевича і три оригінальні п'єси останнього — «Довбуш», «Гуцульський рік», «Непросте». Усі чотири твори, написані гуцульською говіркою, становили літопис життя гуцулів у всіх його проявах, давали можливість гуцульським артистам виявити всі грані свого таланту і були візитівкою колективу. На відміну від багатьох так званих малоросійських труп, які послуговувалися «горілчано-гопаковим» репертуаром, Гуцульський театр зумів уникнути псевдофольклорності, піднісши гуцульський фольклор до вершин поетичної образності і захопливої видовищності.

Гуцульському театрові довелося діяти в екстремальних умовах, пов'язаних з посиленням українсько-польського протистояння і боротьбою українців за свої соціальні та політичні права, долати цензурні перепони, спротив місцевої влади, байдужість частини української інтелігенції. Гуцульський театр кинув виклик часові, зловісній системі гноблення окупаційною владою галицьких та буковинських українців і став їхнього політичною трибуною, своєрідним етносоціокультурним інститутом Гуцульщини, основними функціями якого були естетична, дидактична, репрезентативна, охоронна та націотворча.

Повертаючись на початку лютого 1912 року разом зі своєю матір'ю і трьома дітьми до Наддніпрянської України, Г. Хоткевич розумів усю

небезпеку, яка чатує на нього не лише в Києві, де він спочатку поселився, але й у Харкові чи будь-якому іншому місті Російської імперії, основи якої він намагався розхитати ще в 1905 році. Поліція одразу ж по приїзді Г. Хоткевича встановила за ним негласний нагляд. Письменник захопився ідеєю організувати гастролі Гуцульського театру на Наддніпрянщину, у Москву та в інші міста імперії. Він почав шукати людину, яка могла б обійняти посаду директора під час гастролей колективу.

Розраховувати на Олексу Ремеза, колишнього директора Гуцульського театру, не можна було, оскільки на території Російської імперії на нього очікував арешт. Так, у листі до Г. Хоткевича від 13 квітня 1913 року О. Ремез зазначав, що в Росії його «щонайменше запакують туди, де козам роги правлять, як не повішають»⁵. Тому він порадив Г. Хоткевичу залучити для цієї місії старого актора Лазаря Шевченка, який працював на той час у Росії в українській трупі П. Прохоровича, беручи до уваги насамперед те, що він чоловік чесний, інтелігентний, «об'їхав усю Росію, знає міста, імпресаріо і є фаховий актор і добрий режисер»⁶.

Аналіз листів Леся Курбаса дає підстави стверджувати, що він сам готовий був очолити Гуцульський театр під час російських гастролей. Та й Г. Хоткевич теж, очевидно, бажав бачити на чолі театру людину не надто поважного віку, яка до того ж не знає специфіки Гуцульського театру, а молодого, енергійного і перспективного Леся Курбаса, який уже мав досвід роботи в цьому колективі. По завершенні на початку квітня 1912 року гастролей Гуцульського театру Леся Курбас, перебуваючи в себе вдома в Старому Скалаті, що на Тернопільщині, постійно тримав під контролем ситуацію, пов'язану з підготовкою до гастролей. Він листувався з Г. Хоткевичем⁷, Й. Стадником, Й. Гулейчуком, О. Ремезом і одразу ж після Великодніх свят планував поїхати в Красноілля, щоб підібрати нових артистів і провести репетиції вистав. Бажання Леся Курбаса поїхати з Гуцульським театром у зарубіжне турне можна пояснити його прагненням вирватися із задушливої театральної атмосфери Галичини і серйозними намірами пов'язати своє мистецьке майбутнє з Наддніпрянською Україною.

Однак, не дочекавшись від Г. Хоткевича позитивної відповіді щодо гастролей Гуцульського театру, Леся Курбас змушений був шукати інший варіант застосування свого творчого потенціалу. У травні 1912 року він уже працює в театрі товариства «Руська бесіда», де швидко зарекомендував себе як талановитий різноплановий актор.

У вересні 1913 року Г. Хоткевич отримав дозвіл цензурного відомства царської Росії на постановку чотирьох своїх п'єс: «Гуцульський рік», «Практикований жовнір», «Непросте», «Довбуш». Отже, у разі організації гастролей Гуцульського театру в межах Російської імперії він мав змогу винести на суд глядача різнобічний репертуар.

Прихильно поставився до ідеї організації гастролей Гуцульського театру один з найближчих помічників К. Станіславського відомий російський режисер Л. Сулержицький. Він просив Наталію Хоткевич, яка працювала в Москві драматичною артисткою, передати своєму братові — Г. Хоткевичу — прохання приїхати до Москви для ведення переговорів з приводу гастролей Гуцульського театру, а також сповіщав про це письменника в листі від 21 грудня 1912 року⁸.

Г. Хоткевич неодноразово виїздив до Петербурга та Москви, сподіваючись знайти там меценатів та конкретно домовитись про гастролі театру. Під час перебування в Москві Г. Хоткевич жив у Симона Петлюри, майбутнього Головного отамана військ УНР. «Він і тоді був Петлюра, — зазначав у своїх спогадах Г. Хоткевич, — але не Петлюра, а просто Петлюра, маленький помбух в одній бавовняній конторі»⁹. Не випадково Г. Хоткевич пішов саме до С. Петлюри, оскільки знав його не лише як редактора «Української життя», але і як палкого прихильника українського театру, автора театрознавчих статей.

Урешті Г. Хоткевичу вдалося зацікавити гастроями Гуцульського театру геніальну українську артистку М. Заньковецьку, яка повірила в можливість втілення в життя цієї дещо авантюрної акції. «Тож коли всі патріоти, до яких я звертався, — згадує Г. Хоткевич, — стали на лихварських позиціях — “а скільки мені”, — Марія Костянтинівна побачила, що тут не ходить о зиск [...] і відізвалась як тільки можна найщиріше, віддав-

ши все що у неї було»¹⁰. Щоб добути гроші для організації гастролей, М. Заньковецька доручила Г. Хоткевичу 6 жовтня 1913 року закласти свої коштовності. У листі до М. Заньковецької, відправленого, очевидно, з Москви, Г. Хоткевич повідомив, що під заклад коштовностей у державному банку отримав на вигідних умовах позику в сумі 750 руб.¹¹ Однак викупляти коштовності згодом довелося самій М. Заньковецькій, оскільки гуцульська майстерня, у яку Г. Хоткевич уклав отримані кошти, збанкрутувала, а початок війни унеможливив перевезення Гуцульського театру на Наддніпрянську Україну.

Гастроли з концертною програмою «Гуцульські вечори»

Одразу ж після переїзду на початку 1914 року з Києва в Харків Г. Хоткевич взявся за організацію там гуцульської майстерні та перевезення гуцульських майстрів. «А ідея моя, — згадує Г. Хоткевич, — була така. Зорганізувати театр — це багато народу, декорація, бутафорія. А зорганізувати концертну групу з 7—8 душ — це можна і без великих грошей. Ся концертна група дасть гроші на театр, а на саму концертну групу дасть гроші гуцульська майстерня з продажу прекрасних гуцульських виробів»¹². Продавати вироби гуцульських майстрів планувалося під час концертних подорожей. Однак утілити цей доволі логічний, але на той час майже фантастичний задум вдалося лише частково.

Приїзду гуцулів у Харків передувало інтенсивне листування Г. Хоткевича з Й. Гулейчуком, М. Сінітовичем, М. Ломацьким, іншими учасниками та прихильниками Гуцульського театру, окремими майстрами гуцульських народних промислів. З листа Г. Хоткевича до Г. Гулейчук довідуємося, що він уже найняв у Харкові для гуцульської майстерні помешкання, зробив столи, лави, заготовляє матеріал, вислав 200 корон на дорогу, але від Й. Гулейчука поки що немає добрих вістей, отже, невідомо, «коли він буде з людьми. А треба би якнайскорше»¹³.

Й. Гулейчук у листі до Г. Хоткевича від 6 лютого 1914 року повідомляв про труднощі у вербуванні майстрів. Жив він упроголодь, спав у дорозі, де прийдеться, ходив навіть у негоду від

села до села, щоб підібрати людей для роботи в гуцульській майстерні. Пише, що витратив багато грошей на придбання гуцульського одягу. Були значні проблеми з паспортами. Тож довелося докласти немало зусиль, «щоб правдами і неправдами, підкупамі і могоричами виробити їх». Й. Гулейчук сповіщав, що він виїздить з людьми до Харкова 20 лютого 1914 року¹⁴.

Лише наприкінці лютого або на початку березня 1914 року Йосип Гулейчук разом зі своєю сестрою Ганною, Тодором Криштофовичем та його дружиною Марійкою, Петром Гондураком та Дмитром Минайлюком, тричі поклонившись своїм рідним горам, вирушили в дорогу до Харкова, звідки повернутися додому судилося вже не всім. На початку травня в Харків приїхав ще кушнір С. Дроняк, який згодом завдав чимало клопотів Г. Хоткевичу.

Майстерня гуцульських виробів містилася на Холодній горі в Харкові. Там також жили і гуцульські майстри. Одночасно з роботою в майстерні вони під керівництвом Г. Хоткевича готували концертну програму. Складність полягала в тому, що з невеличкою групою гуцулів, серед яких навіть не всі були артистами Гуцульського театру, потрібно було підготувати такі концертні номери, які б усебічно розкривали автентичне гуцульське мистецтво. Складена Г. Хоткевичем програма «Гуцульського вечора» вже в березні 1914 року була дозволена до друку поліцмейстером.

Програма «Гуцульського вечора» складалася з двох частин і була насичена піснями, колядками, танцями, грою на музичних інструментах та виконанням гуцульської казки. Повідомлялося, що в концерті беруть участь гуцули з Красноїлля, Бабина, Яворова, Довгопілля, а також хор під керівництвом Г. Хоткевича. До першої частини зазначеної Програми входили такі номери: 1. Кілька слів про гуцулів і Гуцульщину (Г. Хоткевич); 2. «Гуцулка у чвірку» (Г. Гулейчук, М. Криштофович, Т. Криштофович, Д. Минайлюк); 3. Колядки гуцульські; 4. Співанка про опришка Марусека (Д. Минайлюк); 5. «Аркан», опришківський танок (учасники хору). Другу частину Програми складали: 1. «Гуцульські пісні» на скрипках і цимбалах (П. Гондурак, Д. Минай-

люк, Т. Криштофович); 2. Гуцульська казка «Сто синів рідних» (Г. Гулейчук); 3. Колядки; 4. Народні мотиви на флюєрі (П. Гондурак); 5. «Жель за горами» (Г. Хоткевич); 6. «Ворохтенцікий данець» (учасники хору). Наприкінці Програми зазначалося, що під час антракту і після концерту працює «гуцульський буфет: “гореча кулеша”, “гусленка”, “будз”, “дзер” і т. п. молочні продукти». Ціни квитків коливалися від 50 коп. до 2 руб., а вхідні — 30 коп.¹⁵

Прем'єрний показ «Гуцульського вечора», що відбувся 16 березня в Харкові в невеличкій залі «Общественной библиотеки», викликав захоплення у вишуканої місцевої публіки. Відомий учений-етнограф М. Сумцов у газеті «Южный край» від 19 березня 1914 року відзначав удалий вибір Г. Хоткевичем виконавців-гуцулів, «которые знают местные сказки, песни, пляски, сохранили костюм и язык, вдобавок знают ещё местные художественные кустарные производства, изготовляют красивые, оригинальной формы деревянные ножи, палки, кошель-гаманцы, пестрые кафтаны, безрукавки. [...] Лучшей частью гуцульского вечера были колядки в хоровом исполнении». Учений зазначав, що головний інтерес казки, виконаної Г. Гулейчук, «состоял в языке и в произношении, особенно для присутствовавших профессоров-славистов». Натомість гуцульський танець «Аркан», у якому багато життя, рухів, гнучкості, нагадував за формами «воинские танцы американских индейцев»¹⁶.

У цьому самому номері газети «Южный край» уміщена також рецензія письменниці Христини Алчевської, доброї знайомої Г. Хоткевича, яка дуже прихильно ставилася до гуцулів. Про виступ Г. Гулейчук вона писала: «Ни одна самая искусная декламаторша, ни одна самая талантливая артистка не в силах была бы воспроизвести этой сказки так выразительно, так прекрасно, как это дитя народа. Она положительно увлеклась своим рассказом и на лице ее ярко отражались: то испуг, то недоумение, то отчаяние, то радость... Весь зал слушал эту сказку, затаив дыхание и не сводя глаз с рассказчицы». Письменниця відзначила хорові співи і загальні гуцульські танці. «В жизни моей мне не раз приходилось бывать

на разного рода зрелищах, — зазначала Х. Алчевська, — но никогда, мне кажется, я не слышала таких громких рукоплесканий, такого единодушного восторга». Вона зауважила, що публіка була здебільшого українською, а під час антракту всюди було чути лише українську мову, так ніби все це відбувалося в «какой-то незнакомой стране, в которой нет запрета говорить на украинском языке». З рецензії Х. Алчевської довідуємося, що у двох місцях зали на столах розміщувалися художні вироби гуцулів, серед яких можна було побачити надзвичайно красиві барвисті кептарі, тонкої роботи ножі та ін. Усі ці вироби захоплювали своєю оригінальністю¹⁷.

Дебют гуцулів у Харкові, де вони постали як природжені артисти й оригінальні майстри художніх виробів, відбувся досить успішно і мав широкий резонанс. Після закінчення «Гуцульського вечора» вдячні глядачі підхопили Г. Хоткевича на руки...

Г. Хоткевич не втрачав надії показати «Гуцульський вечір» у Москві. Він продовжував працювати над концертною програмою і листувався з відомими в Москві людьми. Обнадіював лист з Москви від 17 липня 1914 року, що надійшов на ім'я Г. Хоткевича від керівника Першої студії Московського художнього театру Л. Сулержицького: «Общество “Алатр”, в коем я тоже состою директором, уже открылось отличным вечером, — проявило жизнь и уже просит у меня гуцулов [...] Там есть и деньги, а главное — интересные люди, с которыми можно всё делать. Это дело будет сделано — я убежден». Л. Сулержицький також повідомляв, що Гуцульським театром «заинтересовались и Собинов, и Попелло-Давыдов (директор консерватории, т. е. хозяин помещения, где, я думаю, гуцулы должны играть), и Кусевидский и пр.»¹⁸. З листа М. Попелло-Давидова від 10 лютого 1914 року довідуємося, що Л. Сулержицький мав намір поїхати разом із Г. Хоткевичем на Гуцульщину, щоб визначити на місці готовність Гуцульського театру до гастролей у Москві¹⁹ і, очевидно, трохи відпочити в горах після хвороби.

Наприкінці березня 1914 року Г. Хоткевич виїхав разом з гуцулами в гастрольну подорож до

Москви. Гуцули виступили на відкритті нового приміщення Союзу діячів мистецтв «Алатр», директором якого, як уже зазначалося, був Л. Сулержицький. Дій Одинокій у газеті «Московский листок» зауважував, що з трьох вечорів, які відбулися в приміщенні «Алатр», найменш цікавим виявився перший вечір, а «объясняется это тем, что его посвятили знакомству с гуцулами, привезенными г. Хоткевичем с Карпатских гор. Игра гуцулов на бандуре, скрипке и свирели оказалась примитивом, имеющим лишь этнографический интерес. Их кустарные изделия не привлекают к себе внимания. Явный неуспех гуцулов наложил на всех печать неприятного смущения»²⁰. Тобто рецензенту не сподобалися не лише виступи артистів, але й художні вироби, що свідчать про цілковиту упередженість. На щастя, рецензент Одинокій був одинокий у своїй нищівній критиці виступу гуцулів. Він навіть зарахував до гуцулів Г. Хоткевича, адже лише він міг грати на бандурі. Однак відомо, що Г. Хоткевич чудово грав на бандурі і навіть видав у 1909 році перший підручник гри на цьому музичному інструменті. Проте не виключено, що Одинокій сплутав бандуру з цимбалами, оскільки більше ніхто з рецензентів не згадує про гру на бандурі. Водночас, незважаючи на захоплені відгуки у пресі на виступи гуцулів, не варто і перебільшувати їх виконавський рівень. Адже сам Г. Хоткевич зазначав: «Грошей у Москві я не знайшов, так само, як і у Харкові, але як гуцул, із своєю фантазією розставатися не хотів. Думав — коли оці гуцули, зовсім не мають жадних талантів, Минайлюк зроду не грав на флюєрі та й мав зараз у руках не справжню, а метольову (зробили робітники на Паровознім); Ганнуса зроду не оповідала казок, а тим більше перед тисячною аудиторією. І так далі. Словом це була ставка на всеталановитість українську і то яке вражіння! А як я привезу справжніх спеців?»²¹. Це красномовне свідчення того, скільки зусиль довелося докласти письменникові, щоб підготувати гуцулів до виступів.

Газета «Русские ведомости» за 30 березня 1914 року повідомляла, що в цей самий день, о пів на другу годину дня, у залі Синодального училища відбудеться публічне засідання Етно-

графічного відділу і Музично-етнографічної комісії Імператорського товариства любителів природознавства, антропології і етнографії при Московському університеті, присвячене доповіді Г. Хоткевича про гуцулів (природа краю, побут гуцулів, їхня музична та поетична народна творчість). Для ілюстрації доповіді гуцули виконають зразки народних пісень, музики, казок. Також будуть представлені зразки художніх виробів горян²².

Після успішного виступу гуцулів газета «Русские ведомости» за 1 квітня 1914 року помістила схвальну рецензію. Зокрема повідомлялося, що після виступу Г. Хоткевича «привезенные им двое гуцулов и молодая гуцулка демонстрировали разные отрасли гуцульского искусства. [...] Игра на дудке, скрипке и цымбалах познакомила публику со странной, не привычной нашему уху, музыкой, отличающейся обилием фиоритур и бледностью мелодического склада [...]». Відзначив рецензент також виступ Г. Гулейчук, яка «свободно и выразительно рассказала народную сказку и привела публику в восторг». Незважаючи на те що вона виконувала казку гуцульською говіркою, «за исключением некоторых слов, всё в рассказе гуцулки было понятно. Были также исполнены национальные танцы»²³.

Газета «Голос Москвы» за 1 квітня 1914 року також відзначала цікаву доповідь Г. Хоткевича, оригінальні художні вироби та чудові виступи гуцулів. Так, відомий український композитор і музично-театральний критик Б. Підгорецький зауважив, що Г. Гулейчук виконала три весільні пісні, у яких «чувствуется глубокая тоска. [...] Кроме песен, Гулейчук с поразительной мимикой и богатством оттенков в интонации рассказала сказку о “ста женихах”». Далі повідомлялося, що «молодой гуцул [Д. Минайлюк. — О. III.] исполнил с сопровождением скрипки разбойническую песню опришок. [...] В этой песне обращало на себя внимание противопоставление больших и малых терций. Старый гуцул [П. Гондурак. — О. III.] сыграл на флюере [...] несколько галицийских и буковинских напевов». Але особливе зацікавлення викликало виконання на скрипці та цимбалах низки мелодій, «сплетавшихся между собой

самым причудливым образом, с оригинальными модуляциями и подголосками»²⁴.

Вибагливий московський глядач захоплено сприйняв виступи гуцулів. «Фурор — надзвичайний», — писав про ці виступи Г. Хоткевич. Гуцулами зацікавилися вчені, провідні діячі культури. На вулицях другої столиці імперії барвистий одяг гуцулів привертав увагу, їх фотографували, з ними спілкувалися. «Вся Москва збіглася дивитися на гуцулів, — згадує Г. Хоткевич. — Фотографували нас і спереду, і з боків, і ззаду»²⁵. Ці виступи ще більше переконали письменника в необхідності організації в Москві гастролей Гуцульського театру.

«Одного разу під час гастролей концертної групи гуцулів в Москві, — згадував Д. Минайлюк, — Г. Хоткевич, що прийшов звідилясь радісно збуджений, сказав Й. Гулейчуку: “Ідьте, Йосипе, в Красноілля [...]. Привезете в Москву решту нашого театру. Ось гроші людям на дорогу”. Г. Хоткевич пояснив гуцулам, що “московські товстосуми, які кохались у мистецтві, дали згоду субсидувати Гуцульський театр”. Тож Й. Гулейчук повернувся з Москви на Гуцульщину»²⁶.

Зі спогадів Д. Минайлюка довідуємося, що під час гастролей у Москві гуцули проживали в готелі на Малій Луб'янці²⁷. Слід зазначити, що більшість дослідників Гуцульського театру стверджують, нібито в Москві на прийомі, влаштованому видатним артистом імператорської сцени В. Давидовим, куди були запрошені гуцули, також були присутні К. Станіславський та В. Немирович-Данченко²⁸. Однак, що стосується К. Станіславського, то як свідчить один з листів Г. Хоткевича до нього, під час перебування гуцулів у Москві вони особисто знайомими ще не були. Викликає також сумнів, що прийом улаштував артист імператорських театрів В. Давидов, який, як відомо, працював у Петербурзі. Очевидно, це був М. Попелло-Давидов, який очолював Московську консерваторію і, як засвідчує його листування з Г. Хоткевичем, виявляв інтерес щодо приїзду гуцулів у Москву.

Платоніда Хоткевич стверджує, що «артист Варламов взявся за справу влаштування концерту при царському дворі»²⁹. Ідеться, очевидно,

про артиста Петербурзької імператорської сцени К. Варламова (1848—1915), з яким Г. Хоткевич спілкувався, перебуваючи в Петербурзі. Так, у листі до Г. Хоткевича, датованому 15 грудня 1914 року, К. Варламов зазначає: «Теперь и говорить, и начинать ничего нельзя. Кроме войны, никто ничего не знает и знать не хочет. [...] Поговорите обо всем с Ракитиным: путем концерта он Вам поможет собрать эту сумму, но только не в данное время»³⁰. Цей лист свідчить, що навіть у розпал війни Г. Хоткевич намагався організувати виступи гуцулів і знайти для цього відповідні кошти. У цей час Галичина була окупована російськими військами, імперська влада намагалася знищити національно-культурні організації, піддавала репресіям українських патріотів, а тому ознайомлення представників російської політичної та культурної еліти з традиційною культурою і мистецтвом галицьких гуцулів могло певним чином змінити їх ставлення в цілому до Галичини. Очевидно, саме цим переймався тоді Г. Хоткевич, однак невдовзі і його самого царський режим вислав у Воронежську губернію, подалі від українських справ.

Фатального для світової історії дня — 28 червня 1914 року, коли в Сараєві було вбито наступника австрійського престолу архікнязя Франца Фердинанда, — Й. Гулейчук, зібравши сімох осіб, серед яких були актори Гуцульського театру та майстри гуцульських художніх промислів, вирушив з ними в нелегку дорогу на Наддніпрянську Україну. За рахунок прибулих артистів Г. Хоткевич сподівався збільшити концертну групу, а майстрів відправити до Харкова для роботи в гуцульській майстерні. Кошти від проданих гуцульських виробів письменник хотів використати для подальшої організації концертів. Однак після переходу через кордон Й. Гулейчук «був заарештований як австрійський шпion, бо се було в переддень об'явлення війни, — згадував Г. Хоткевич. — Він арештований, хлопці сидять в Чернівцях, його чекають, а я сиджу, проїдаю останнє з гуцулами в Одесі»³¹. Так і не дочекавшись Й. Гулейчука, гуцули повернулися з Чернівців додому.

Напередодні приїзду до Одеси гуцульських артистів газета «Одесский листок» за 10 липня

1914 року сповіщала: «Ожидавшиеся ещё на прошлой неделе в Одессе из Галиции гуцулы приехали к нам лишь вчера, причем в значительно меньшем числе (ожидалось 8—10, а прибыло четверо). Возможно, что сегодня или завтра приедут ещё несколько человек из гуцульской труппы»³².

Після блискучих виступів гуцулів газети живо відгукнулися схвальними рецензіями. Газета «Одесский листок» за 12 липня 1914 року повідомляла, що «это не было в буквальном смысле эстрадное зрелище, а интересный этнографический вечер, посвященный гуцулам, этим живописным и характерным горцам Галицийской Украины. Ещё у входа в зал театра пришлось познакомиться с гуцулами и их кустарными произведениями, образцы которых были разложены на столике». Що стосується виступів гуцулів, то, за словами рецензента, усе тут було «ярко, красиво и оригинально. Гуцульские танцы под аккомпанемент скрипки, вначале показавшиеся однообразными, под конец очень понравились. Галичанка-гуцулка Ганя Гулейчук рассказала красивую горную сказку “Сто синів рідних”. Особенно интересными явились “Спиваночки” и обрядовые песни: коляды гуцулов. Песни эти создали какое-то особое приятное настроение в зале». Відзначалося, що «гуцульская музыка, исполненная на скрипке и на цымбалах, способствовала этому создавшемуся в зале настроению. И. М. Хоткевич, оказавшийся также недурным скрипачем, аккомпанировал на скрипке во время выступления гуцулов и удостоился шумных аплодисментов». Тож у кінці своєї статті рецензент констатував: «Гуцулы имели успех. Вечер следует признать интересным, хорошим»³³.

Вдалий початок гастролей гуцульських артистів в Одесі в залі «Гармонії» та схвальні відгуки у пресі зацікавили вишукану одеську публіку. Наступний виступ гуцулів відбувся на Хаджибейському лимані. За повідомленнями преси, подальший показ «Гуцульського вечора» передбачався у Польському домі (16.07), у Пушкінській аудиторії (17.07), на Слободці-Романівці (19.07) й у Люстдорфі (20.07).

Гастролі гуцулів в Одесі відбувалися в умовах дедалі більшого загострення міжнародної ситуації. 19 липня 1914 року війну Росії оголосила Ні-

меччина, а 24 липня — Австро-Угорщина. Початок світової війни змусив Г. Хоткевича припинити концертні виступи гуцулів і вирушити з ними до Харкова. З неабиякими труднощами вони спочатку добралися пароплавом до Миколаєва, а звідти поїздом до Харкова, де гуцулів як австрійських підданих оголосили військовополоненими.

Після початку війни гуцульська майстерня опинилася на межі повного розвалу. Особливо далася взнаки відсутність попиту на гуцульські вироби. Гуцулам, відірваним від своєї домівки і рідного краю, було важко адаптуватися в чужому для них місті, де вони жили впроголодь і не бачили тут для себе жодної перспективи. Напруження серед майстрів урешті досягло критичної точки, і, як повідомляв письменника завідувач майстернею Г. Стадник, «гуцулы бросили работать и 7-го пойдут до губернатора, чтобы он направил до консула. Решайте скорей как поступать»³⁴.

Лише знаючи всі перипетії, пов'язані з гуцульською майстернею, можна зрозуміти гіркі слова Г. Хоткевича: «...висмоктала з мене та майстерня всі сили і всю душу. Людям платити, матеріал пожирає силу грошей, вироби обходяться дуже дорого — і я чув, що котюся в якусь пропасть»³⁵. Коли майстерня врешті припинила своє існування, Г. Хоткевич знайшов для Г. Гулейчук іншу роботу, дав їй притулок у своєму помешканні, де вона проживала деякий час. Д. Минайлюк пішов працювати на цегельний завод. Зі спогадів Д. Минайлюка довідуємося, що йому вдалося згодом улаштуватися у якійсь конторі рахівником. «Петро Гондурак погодився піти з російською армією в Карпати, де він мав бути провідником. [...] Так він з цього походу і не повернувся. Тодор Криштофович влаштувався сторожем на якомусь німецькому заводі, ледве дотягнув до початку 1916 року і помер». Ганнуся Гулейчук та її сестра Марійка Криштофович «пішли в найми і повернулись додому аж після війни»³⁶.

Таким чином, Перша світова війна «поховала» ідею відродження Гуцульського театру і мрію Г. Хоткевича показати його світові. Складною і трагічною виявилася доля багатьох учасників цього колективу. Один поплатився за участь у Гуцульському повстанні, другий — січовий стрі-

лець — склав голову в рідних Карпатах, третій не повернувся з Першої світової війни, четвертий навіки лежатиме в сирій землі далекого Сибіру... Серед тих, хто був знищений комуністичним режимом, значаться, зокрема, імена Г. Хоткевича, Леся Курбаса, П. Шекерика-Доникова.

Важко переоцінити значення культурно-просвітницької місії гастрольної діяльності Гуцульського театру. Парадоксальним є те, що гуцульські актори, чимало з яких були малописьменними, несли в народ просвіту. Успішна гастрольна подорож до деяких міст Наддніпрянської України (Харків, Одеса) та до Москви, здійснена концертною групою Гуцульського театру, учасники якої виконували автентичні гуцульські танці, пісні, колядки, казки, грали на традиційних музичних інструментах, а також демонстрували глядачам

екзотичні гуцульські страви та вишукані виробы декоративно-вжиткового мистецтва, що виготовлялися в організованій Г. Хоткевичем гуцульській майстерні, сприяла популяризації Гуцульщини та її самобутнього мистецтва, духовно-культурному єднанню розділених кордонами західних і східних українців.

Завдяки своїй народній сутності, інтенсивній гастрольній діяльності та жертвоній праці Гуцульський театр став соборним народним театром, який сприяв духовному об'єднанню галицьких, буковинських і наддніпрянських українців, будив їхню національну свідомість, гідно репрезентував у світі Гуцульщину. Подальша доля учасників Гуцульського театру лише підтверджує думку про те, що вони були мужніми й одержимими не лише на культурному фронті, але й на фронтах Першої і Другої світових воєн.

¹Шлемко О. Гуцульський театр під «опікою» шовіністичних режимів трьох імперій // Історія Гуцульщини / редкол.: М. Домашевський (гол.), Н. Біблюк (заст. гол.) та ін. — Л.: Логос, 2001. — Т. 6. — С. 144–157; Шлемко О. Гастрольна діяльність Гуцульського театру Гната Хоткевича // ЗНТШ. — Л., 2003. — Т. ССXLV. — С. 174–218; Шлемко О. Гуцульський театр Гната Хоткевича як мистецький та етносоціокультурний феномен: дис. ... канд. мистецтвознав. — К., 2004. — 249 с.; Шлемко О. Поетика драматичних творів Гната Хоткевича на гуцульську тематику та їх сценічне втілення // ЗНТШ. — Л., 2007. — Т. ССLIV. — С. 170–224.

²Спогади сучасників — аматорів Гуцульського театру [М. Сінітовича, І. Ілійчука, Д. Минайлюка, І. Стусяка, Т. Ясельської-Мельничук] / записано і впорядковано Платонідою Хоткевич у липні-серпні 1985 р. // Державний музей театрального, музичного та кіномистецтва України (далі — ДМТМК України), від. рукоп. фондів, арх. Г. Хоткевича, спр. 6082.

³Арсенич П. Гуцульщина у творчості Гната Хоткевича. — Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2000. — С. 27.

⁴Там само. — С. 29.

⁵Лист О. Ремеза до Г. Хоткевича від 13 квітня (ст. ст.) 1913 р. // ДМТМК України, від. рукоп. фондів, арх. Г. Хоткевича, спр. 6721.

⁶Лист О. Ремеза до Г. Хоткевича (без дати) // Там само. — Спр. 6712.

⁷Лист Леся Курбаса до Г. Хоткевича від 12 квітня 1912 р. // Там само. — Спр. 6718.

⁸Лист Л. Сулержицького до Г. Хоткевича від 21 грудня 1912 р. // Там само. — Спр. 6677.

⁹Хоткевич Г. [Театр гуцульський] // Там само. — Спр. 6081, арк. 99.

¹⁰Хоткевич Г. [Театр гуцульський] // Хоткевич Г. Твори: у 2 т. / упоряд., вступ. ст. та прим. Ф. Погребенника. — К.: Дніпро, 1966. — Т. 2. — С. 570.

¹¹Лист Г. Хоткевича до М. Заньковецької // ДМТМК України, від. рукоп. фондів, арх. М. Заньковецької, спр. 6491.

¹²Хоткевич Г. [Театр гуцульський] // Хоткевич Г. Твори: у 2 т. — Т. 2. — С. 570.

¹³Лист Г. Хоткевича до Г. Гулейчук // ДМТМК України, від. рукоп. фондів, арх. Г. Хоткевича, спр. 6651.

¹⁴Лист Й. Гулейчука до Г. Хоткевича // Там само. — Спр. 6687.

¹⁵Програма гуцульського вечора // Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДАУЛ), ф. 688, оп. 1, спр. 336, арк. 24, 25.

¹⁶Сумцов М. На гуцульском вечере // Южный край. — 1914. — 19 марта.

¹⁷Алчевська Х. На гуцульском вечере // Там само.

¹⁸Лист Л. Сулержицького до Г. Хоткевича // ДМТМК України, від. рукоп. фондів, арх. Г. Хоткевича, спр. 6677.

¹⁹Лист М. Попелло-Давидова до Г. Хоткевича від 10 лютого 1914 р. // Там само. — Спр. 6695.

²⁰Дий Одинокій. В мире искусства. Союз «Алатр» // Московский листок. — 1914. — № 75.

²¹ Хоткевич Г. [Театр гуцульський] // ДМТМК України, від. рукоп. фондів, арх. Г. Хоткевича, спр. 6081, арк. 106.

²² Русские ведомости. – 1914. – 30 марта. – № 74.

²³ Гуцулы // Русские ведомости. – 1914. – 1 апреля. – № 75.

²⁴ Подгорецкий Б. Гуцулы в Москве // Голос Москвы. – 1914. – 1 апреля. – № 75.

²⁵ Хоткевич Г. [Театр гуцульський] // ДМТМК України, від. рукоп. фондів, арх. Г. Хоткевича, спр. 6081, арк. 106.

²⁶ Минайлюк Д. Поруч з Гнатом Хоткевичем // Радянська Гуцульщина. – 1965. – 23 березня.

²⁷ Спогади Д. Минайлюка // ДМТМК України, від. рукоп. фондів, арх. Г. Хоткевича, спр. 6082.

²⁸ Арсенич П. Гуцульський театр Гната Хоткевича. – Коломия: Світ, 1993. – С. 17; Стеф'юк В. Керманіч Гуцульського театру. – Косів: Писаний камінь, 2000. – С. 172.

²⁹ Хоткевич П. З історії Галицького театру (Гуцульський театр р. 1911–1914) // Наші дні. – 1943. – № 11.

³⁰ Лист К. Варламова до Г. Хоткевича від 15 грудня [1914 р.] // ДМТМК України, від. рукоп. фондів, арх. Г. Хоткевича, спр. 6727.

³¹ Хоткевич Г. [Театр гуцульський] // Хоткевич Г. Твори: у 2 т. – Т. 2. – С. 571.

³² Гуцулы в Одессе // Одесский листок. – 1914. – 10 июля.

³³ И[саев] Б. Гуцульський вечер // Одесский листок. – 1914. – 12 июля.

³⁴ Лист Г. Стадника до Г. Хоткевича від 4 липня 1914 р. // ЦДІАУЛ, ф. 608, оп. 1, спр. 317, арк. 86.

³⁵ Хоткевич Г. [Театр гуцульський] // ДМТМК України, від. рукоп. фондів, арх. Г. Хоткевича, спр. 6081, арк. 102.

³⁶ Минайлюк Д. Поруч з Гнатом Хоткевичем // Стеф'юк В. Керманіч Гуцульського театру. – С. 172.

ЦЕРКОВНІ СТАРОЖИТНОСТІ В КОЛЕКЦІЇ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ЄПАРХІАЛЬНОГО ДАВНЬОСХОВИЩА

Катерина Литвин

УДК 069.02:247(477.51)“18/19”

Автор висвітлює умови заснування давньосховищ в Україні, прослідковує історію формування колекції культових предметів Чернігівського єпархіального давньосховища, здійснює опис його церковних старожитностей, які збереглися і ввійшли в колекцію Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського, та опис давно зниклого церковного начиння.

Ключові слова: Чернігівська єпархія, музей, єпархіальне давньосховище, церковні старожитності.

The author explores history of the antiquities storages in Ukraine, highlights development of the Chernihiv Eparchial Antiquities Storage's collection of objects of religious worship, and inventories the church antiquities of the Chernihiv Storage of Relics that were preserved and became a part of the collection of the Tarnovskyi Chernihiv Historical Museum. The church implements that disappeared long time ago are also analyzed.

Keywords: Chernihiv Eparchy, museum, eparchial relics storage, church antiquities.

Сьогодні проблема церковної історії та культури є однією з пріоритетних тем регіональних досліджень. Адже в лоні церкви зароджувалися й розвивалися музика, архітектура, релігійне образотворче мистецтво. Духовенство замовляло, фінансувало та зберігало шедеври іконопису, розпису, оздоблення культових приміщень і старовинного начиння.

Систематичне вивчення церковних старожитностей Чернігівщини розпочав видатний архієпископ Чернігівської єпархії (1859–1866) Філарет Гумілевський (Конобєївський) (1802–1866).

Упорядковане ним дослідження «Историко-статистические описания Черниговской епархии» є невичерпним джерелом цінних відомостей про минуле цього краю¹. За радянської влади вивчення життєвого та творчого доробку архієпископа було перервано. Лише на початку 1990-х років науковці розпочали досліджувати та вивчати спадщину Філарета Гумілевського. Однією з перших публікацій, присвячених Філарету та його внеску в розвиток історичного краєзнавства України, була стаття історика О. Коваленка². Згодом історик О. Тарасенко³ та протоієрей